

Memorie, cultură, semnificații politice și identitare în presa literară a exilului românesc

Dan ANGHELESCU

1. Presa literară a exilului românesc expresie a luptei pentru memorie și identitate

Apariția revistelor literare ale exilului românesc nu s-a produs dintr-o necesitate de auto-afirmare a unor scriitori dornici de glorie. Cei care au semnat în paginile acestora erau personalități formate, puternice, deja cunoscute. Ceea ce avea să-i reunească se configura sub forma gravă a unei necesități imperioase de a găsi un răspuns la dezlănțuirea „celei mai grave crize pe care o cunoscuse neamul românesc în lunga și dramatica lui istorie.”¹ Comunismul, adus în țară pe tancurile trupelor invadatoare ale Rusiei Sovietice, își inaugura dominația în România prin ofensiva, de o violență fără precedent, îndreptată împotriva întregii societăți românești, a instituțiilor, a economiei, a învățământului, a științei, a istoriei, a culturii, a spiritualității și în general a tuturor acelor valori prin care românii, într-o perioadă istorică deosebit de scurtă își legitimaseră – în chip strălucit – apartenența de fapt și de drept la valorile culturii și civilizației europene. „Aproape peste noapte, își amintește Pia Pillat Edwards² în paginile romanului autobiografic intitulat *Zbor spre libertate*³, valorile și credințele noastre, tot ceea ce până atunci consideraserăm sfânt și ne ajutase să trăim, întreaga structură a lumii noastre interioare și exterioare, constituiau tocmai motivele pentru care trebuia să fim exterminați. Mijloacele prin care urma să fim anihilați ne făceau să ne dăm seama cu groază de procesul de dezintegrare căruia îi căzuserăm victime, ca ființe umane și ca popor.(...) Într-un timp record, întreaga structură a României devenise un instrument de teroare bazat pe sistemul NKVD. (...) Arestările a mii și mii de oameni din întreaga țară s-au produs cu o sălbăcie înfiorătoare și cu o totală lipsă de discriminare. Metodele de a smulge *mărturisiri* pe o scară neînchipuit de largă, fiecare ducând la noi și noi arestări, erau infailibile. Puțini erau cei care rezistau torturilor fizice la care erau supuși în timpul așa-numitelor interogatorii, a căror inventivitate și bestialitate erau

¹ În Cuvânt de început al revistei „Luceafărul” (editată de Mircea Eliade și Virgil Ierunca la Paris în 1948), se spune textual: „Oricât de diferite ar fi criteriile noastre estetice, fiecare din noi credem că istoria nu se mai întoarce înapoi, că libertățile de gândire și expresie, atât de anevoie cucerite de elitele europene și românești nu mai pot fi desființate”.

² Pia Pillat, fiica pictoriței Maria Pillat-Brateș și a poetului Ion Pillat. Ca și fratele ei, Dinu Pillat, s-a născut cu un remarcabil talent literar. Autor al unor cărți care vor deveni probe greu acuzatoare în procesul Noica-Pillat înscenat de Gheorghe Gheorghiu-Dej intelectualilor români, Dinu Pillat va fi condamnat la ani grei de închisoare.

³ Povestea autentică și cutremurătoare a evadării autoarei și a soțului ei (cunoscutul intelectual și om politic Mihai Fărcășanu) din România aflată sub teroarea ocupației bolșevismului sovietic.

de așa natură încât chiar și oamenii cei mai rezistenți se prăbușeau până la urmă” (Pillat Edwards 2006: 21).

Creionată lapidar, aceasta era situația în care toți cei care-și mai păstrasera un dram de luciditate erau conștienți că asistă la o catastrofală distrugere a întregii țări, a tradițiilor, culturii și – în ultimă instanță – chiar a coordonatelor identitare ale neamului românesc. Era absolut firesc, pentru intelectualitatea ajunsă în exil și pentru toți românii (puțini) care își aflaseră un refugiu din calea bolșevismului, să urmărească cu o vie îngrijorare și să reacționeze, protestând prin toate mijloacele pe care le stăteau la îndemână (foarte reduse din păcate) față de abominabila tentativă de asasinare spirituală a unei întregi națiuni.

În cunoscutul său studiu dedicat perioadei postbelice, Tony Judt sesiza, fapt esențial, că Stalin se deosebea de toți ziditorii de imperii care îl precedaseră prin obsesia obstinată de reproducere, în teritoriile ocupate, a tuturor formelor de guvernare și organizare socială existente în Uniunea Sovietică. La finele războiului devenise deja evidentă intenția lui de a remodela, de a recrea Europa de Est după modelul sovietic, de a reproduce istoria, instituțiile și practicile sovietice în fiecare dintre micile state controlate acum de partidele comuniste (Judt 2008: 163). Așadar toate, absolut toate țările ocupate vor fi obligate să devină (Tony Judt citează o formulare a profesorului Kenneth Jowett de la Universitatea din Berkeley), „miniaturi contigue“ ale Uniunii Sovietice. „Fiecare urma să suporte reforme economice, să adopte planuri cincinale, să devină un stat polițienesc și să fie condusă de un partid comunist subordonat în totalitate dictaturii comunismului moscovit“ (Judt 2008: 163.)

1.1. Colonizarea culturală a României

Aspectul realităților din România primilor ani de după ocupația sovietică ilustra pe deplin ideea unui evident proces de *colonizare culturală*. Într-un dens articol, unul dintre străluciții colaboratori ai revistei „Lucefărul” de la Paris limpezia pe deplin (cu date concrete) sensurile acestei sintagme. Analiza lui – instrumentată cu o exemplară acribie – oferea, la vedere, măsura reală (și monstruoasă) a modului în care efectiv aveau loc așa-numitele *prefaceri revoluționare* inițiate de comuniști în anii '50. Textul acestui veritabil studiu politic (apărut la rubrica de cronică culturală) poartă semnătura lui Iosif Moldoveanu (pseudonim al lui George Ciorănescu).

Încă din titlul articolului esența a ceea ce urmează se deslușește cu o remarcabilă claritate: *Sovietizarea culturii române!*... Nu mai puțin semnificativă este și fraza cu care autorul își începe discursul:

Titlul de cronică a culturii românești actuale nu este prea fericit ales, sublinia autorul articolului, căci o cultură dirijată și sever controlată de Stat își pierde caracterul esențial al libertății creației artistice, pentru a se asimila cu o producție economică etatizată oarecare”. Și descrierea amplă a stării de lucruri instrumentate de ocupanți în cultura din România nu lasă nici un loc de îndoială asupra intențiilor către care tinde acest demers: „Producția culturală din Republica Populară Română are un vădit scop practic: să fie instrumentul educativ și propagandistic al politicii comuniste. Ori se pare că politicul a impus culturii două teme fundamentale ce revin în toate manifestările culturale recente: glorificarea U.R.S.S.-ului și proslăvirea noii ordini economice. Propaganda culturală filo-rusă se face prin institute, ziare și reviste, al căror număr sporește în fiecare zi. În ordine cronologică, prima asociație care și-a propus să sovietizeze și să proletarizeze cultura română a fost „A.R.L.U.S.”-ul, care, prin filialele sale întinse în toată țara, a integrat forțat pe toți intelectualii români într-o școală politică unde se explica numai catehismul comunist. Activitatea „A.R.L.U.S.”-ului va culmina cu serbările ce vor avea loc în octombrie 1948, cu ocazia Congresului ei general, serbări închinată prieteniei ruso-române. Paralel cu „A.R.L.U.S.”-ul funcționează Institutul de Studii Româno-Sovietic, înființat la 3 iunie 1947, unde domnește același spirit de adulație moscovită. Tot ce a apărut, în domeniul cultural, în economia politică sau arta militară mai de valoare, este creația spirituală a unui *geniu* rus. Redăm titlurile câtorva dintre conferințele ținute în cadrul Institutului de studii româno-sovietic, gravitând în jurul fenomenului rus. În ultimul ciclu de conferințe au putut fi audiați: Constantinescu-Iași vorbind despre *Arhitectura rusă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea*; Sălăgeanu despre *Problemele fotosintezei în cercetările sovietice*; Barbu Lăzăreanu, rectorul Universității Muncitorești, despre *Influența folklorului slav, a celui rus cu deosebire, asupra basmului românesc* etc.

1.2. Aculturația totalitară: război împotriva memoriei și dimensiunii identitare

Fenomen singular, care nu poate fi înțeles decât ca efect determinat de o sublimă comuniune ivită pe terenul tenacității în afirmarea, susținerea și apărarea valorilor spiritualității românești, revistele literare ale exilului s-au conturat și din perspectiva proiectului unei anumite continuități cu literatura interbelică a cărei dezvoltare – în România sovietizată – fusese oprită, distrusă, interzisă... Ele deveneau entități de activitate culturală destinate să funcționeze, în lumea liberă, pentru refugiații români. Ca paradigmă spirituală, specificul lor se concretiza în forme de manifestare capabile să contracareze efectele violentului proces de *aculturație totalitară* prin care se încerca distrugerea completă a culturii, a istoriei, a memoriei și a spiritualității unui întreg popor. Deosebit de semnificativ este un veritabil *îndreptar* al scrisului din exil, mărturisit în *Cuvânt înainte* din numărul 1 al revistei „Destin” (Madrid, iunie 1951), în care fenomenul emigrației este descris ca un proces de dezintegrare istorică și spirituală. Cât despre elitele intelectuale românești, aruncate de circumstanțele istorice tragice, prin care trece neamul nostru, dincolo de Țară, se afirmă că ele

constituie, pe măsura autenticității lor, nu simple mănunchiuri de individualități deplasate din spațiul lor normal de creație în spirit, ci adevărate frânturi de Țară, reprezentând întreg universul românesc (...), monade de viață și cultură românească.

Referindu-se la evenimentele de natură excepțională sau tragică trăite de individ sau de grup, Tzvetan Todorov sublinia faptul că „devine o datorie: aceea de a-și aminti, aceea de a depune mărturie. /.../ Viața a pierdut înaintea morții, dar memoria câștigă în lupta sa împotriva neantului” (Todorov 1999:16). Fără îndoială că astăzi – încercând să distingem sensurile, nici acum prea limpezi, precum și numeroasele semne de întrebare ce încă mai plutesc pe deasupra evenimentelor veacului XX – suntem, totuși, în situația de a înțelege ceva mai profund afirmațiile lui Todorov care avertizează că, începând din veacul XX, „memoria este amenințată” (Todorov 1999: 9). Reală confirmare privind existența unei asemenea primejdii au fost și afirmațiile lui Primo Levi – potrivit căruia – întreaga istorie a *Reich-ului milenar* nu ar fi fost – la urma urmei decât un amplu război îndreptat împotriva memoriei (Levi 1989: 31). Afirmația se va fi dovedit perfect valabilă și în cazul când se aplică realităților generate de totalitarismul comunist. Să ne reamintim repetatele demersuri de mistificare și *re-inventare* a propriei noastre istorii care, în esența lor, nu exprimau altceva decât o tentativă obstinată de ocultare a sensului real al unor anumite evenimente și – în ultimă instanță – nu erau altceva decât o operație dirijată de distrugere efectivă a memoriei!

Pentru cine este dispus să înțeleagă lucrurile până la capăt, deliberata mistificare a trecutului se instrumenta în scopuri foarte precis determinate. Rezumând considerațiile subtile din textele lui Todorov un aspect apare în toată lumina evidenței: trecutul este – înainte de toate – și unul dintre principalele elemente constitutive ale identității individuale. Orice persoană este *compusă* atât din propriile imagini despre ea însăși, cât și din acelea care se configurează ca imagine a colectivității din care ea face parte integrantă. Prin urmare orice ființă umană resimte, firesc, nevoia să își afirme (să i se accepte și să i se confirme) apartenența la un anumit grup, cu tot ceea ce este mai reprezentativ pentru acesta. Este unicul mijloc de a obține recunoașterea existenței sale imediate dintr-o perspectivă care, conturând o întreagă densitate a unor fapte din trecut, devine capabilă să prefigureze și să asume un anumit tip de rezonanță prin care o individualitate se auto-proiectează în viitor... Prin aceasta persoana aderă la/subscrie, își asumă opțiunea către o anumită scară de valori. Este o dimensiune indispensabilă fiecăruia, căci – subliniază autorul amintit –, fie că sunt catolic, parizian, țaran sau comunist, nu risc să fiu înghițit de neant.

Chiar dacă nu ești deosebit de perspicace (concluzionează el), nu se poate să nu observi că lumea contemporană evoluează spre o mai mare omogenitate și uniformitate, și că evoluția aceasta dăunează identităților și apartenențelor tradiționale. [...] nevoia de identitate personală se întâlnește cu aceea colectivă; [...] doar construindu-ne un trecut comun putem beneficia de recunoașterea datorată grupului (Todorov 1999: 52).

Violentul atac pe care totalitarismul, prin ideologie și teroare, îl declanșa asupra memoriei (atât a celei colective cât și a celei individuale) puna în acțiune un teribil *appareil sanglant de la destruction*, o industrie de falsificare a conștiinței și deturnare a realității, o *fabrică* de opinie publică și un despotism dezlănțuit asupra

mentalului, o monstruoasă *tehnologie* de mutilare a minții, de pustiire a sufletelor, un demers deliberat de distrugere sistematică a imaginii omului despre sine și despre ceilalți. Se miza astfel, cu evidentă premeditare, pe o cât mai profundă (și definitivă!) *amuțire* a gândului, a interiorității și deci, implicit, pe totala dizolvare a fizionomiei identitare, atât a fiecărei persoane în parte, cât și (prin extindere generalizată) a fizionomiei identitare a unei întregi națiuni.

1.3. Cultura ca formă de luptă politică

Iată, prin urmare, de ce în presa literară a exilului românesc se remarcă – trăsătură esențială – o deosebit de pregnantă dimensiune combativă. Ea devine astfel un mod permanent de asumare și concretizare a datoriei, obsesiv repetată, privind *conservarea și apărarea memoriei*. În lipsa unei asemenea poziționări, imponderabila și indelebila amprentă prin care se lasă întrezărită identitatea spirituală a unei națiuni ar fi condamnată la o rapidă și definitivă soluție. Efect previzibil (reacție prin ricoșeu) manifestările acestei revuistici vor tinde – la fel de constant – și către o demantelare a falacioaselor proiecții emanate de utopia comunistă. Dar totodată, pe traseul impus de amintitele circumstanțe, vom constata că rațiunile, temeiurile și modurile de structurare au fost cu totul altele decât acelea care, de-a lungul timpului generau apariția unor publicații literare. Până și faptele propriu-zise de comunicare (literară, analitică, socială, strict informativă sau științifică) indiferent de forma abordată, generează – invariabil – și chiar au o modalitate specifică de a păstra conotațiile unei atmosfere tensive. Și evident, din perspectiva pe seama căreia sunt vehiculate se manifestă, subsidiar, ca elementele unei nesfârșite – și voit eclatante – confruntări.

Într-un eseu intitulat *O paranteză cât o existență* Monica Lovinescu ilustra cât se poate de semnificativ atmosfera ostilă cu care erau întâmpinați refugiații români în Franța de după 1947, când intelectualitatea occidentală se situa, în covârșitoarea ei majoritate, la stânga eșichierului politic. Se pare că deja la momentul respectiv inteligența franceză renunțase cu totul să mai aspire la ceea ce *gândire întrebătoare* care, potrivit sociologului Edgar Morin, ar fi trebuit să caracterizeze esența naturii unei intelectualități moderne. *Demarxizarea* elitelor pariziene avea să se producă (și într-o proporție nu tocmai convingătoare) abia prin anii șaptezeci. Era normal ca o atare conjunctură să determine configurații ceva mai speciale în sfera exprimărilor din revuistica literară a românilor din exil, reliefându-i cu și mai multă pregnanță caracterul polemic. Acest aspect avea să pună în lumină și faptul că, pentru scriitorii români exilul – așa cum avea să se contureze el în realitățile nici pe departe blânde ale timpului – va îmbrăca în întregime semnificația unei *existențe în suspensie*. (Să notăm – și e semnificativ – că sintagma i-a aparținut lui Vintilă Horia!).

Va trebui de asemenea să nu scăpăm din vedere faptul că „acest exil care – așa cum avea să constate cu mâhnire George Uscătescu – în plan politic nu a adus nimic durabil, în comunitatea sa fragilă, a realizat pe plan cultural un efort semnificativ”. (Uscătescu 1956: 8).

În jurnalul său parizian (16 februarie 1949) Mircea Eliade făcea o adnotare care – și peste ani – îi va dovedi subtila înțelegere a motivațiilor ce puteau anima, în acel moment, intelectualitatea exilului românesc: „...adversarul nu se îngrijorează

decât de *elite* care, cu un sistem polițienesc bine pus la punct, prezintă avantajul că pot fi suprimate fără dificultăți”. Ceea ce – chiar la momentul respectiv – se petrecuse deja în România. Prin urmare, așa cum clarvăzător notase Eliade – *a face cultură devenise unica politică efecace pe care exilații o aveau la dispoziție*. „Situatiile tradiționale au fost demult inversate: astăzi politicienii nu se mai situează în centrul propriu-zis al istoriei, ci savanții, elitele intelectuale” (Eliade 1973: 103).

Primele manifestări revuistice apăruseră chiar în anii imediat următori ('48 – '49) instalării comunismului prin „Revista (subintitulată a) scriitorilor din exil, Luceafărul”, la Paris și „Orizonturi” ('49–'53) publicată la Stuttgart sub egida *Cercului de Studii și Cercetări al Românilor din Germania*. Încă din perioada acelor începuturi se conturaseră pregnant și problematicile dominante: definirea și afirmarea *identității culturale*, precum și grija pentru o cât mai adecvată aducere în exprimare a *sensurilor suferinței și experiențelor exilului*. Edificatoare din această perspectivă sunt paginile publicate de Mircea Eliade din „Luceafărul” (*Lauda culturii românești și Două tradiții spirituale românești*). Dar – în egală măsură și nu fără un anume patos – se scrie și despre emigrația politică și despre misiunea scriitorilor români din exil, despre tipologia spirituală a emigrației românești, despre valorile exilului, apoi despre limba română și caracterul național. Numeroase articole apar sub semnăturile unor George Uscătescu, Constantin Ghidel, Ștefan Teodorescu. Demersurile de promovare a *valorilor culturii naționale* și ale *esenței sufletului românesc* vor căpăta însă o deosebită amploare odată cu apariția la Madrid a revistei „Destin” (1951-1972), paginile ei reunind cele mai prestigioase semnături ale elitei exilului românesc începând cu George Uscătescu (directorul revistei), Mircea Eliade, Vintilă Horia, Horia Stamatu, Ștefan Baciu, Nicu Caranica, Pamfil Șeicaru, Basil Munteanu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ștefan Lupășcu, Al Busuioceanu, Paul Miron, I.D.C. Coterlan, Emil Ionescu, Horia Precup, Grigore Ghica, Al. Ciorănescu, Mira Simian Baciu, Radu Enescu. O preocupare – de altfel constantă – și intens susținută a publicației se va manifesta vis a vis de dezbaterile asupra destinelor culturii occidentale și – nu mai puțin – asupra gândirii filosofice a momentului; revista va consacra două dintre numerele sale cele mai consistente (nr. 19 și nr. 20/1969) filosofiei lui Martin Heidegger.

Pe o linie similară, la Paris, sub conducerea lui Virgil Ierunca, în perioada anilor '51-'72 s-a situat revista „Caete de dor. Metafizică și poezie”, manifestând o evidentă (și bine remarcată) tentație pentru o mai accentuată *modernizare* a mesajului publicistic; dar și un anume gust pentru turnura filosofică a tratării și tematicilor abordate. Mircea Eliade va scrie despre Kirkegaard, George Uscătescu va publica eseul intitulat *Ernst Jünger și esența nihilismului* (veritabilă *radiografie* a ideilor filosofice pornind de la Nietzsche, Heidegger și ajungând la Camus și Jünger), Titus Bărbulescu se preocupa de *dimensiunea balcanică* a lui Ion Barbu, iar I. Cristu va scrie elogios despre *Rinocerii* lui Eugen Ionescu. Dezbateri cu pronunțată alură filosofică sunt de remarcat și în „Fapta” („Foaie de luptă românească pentru ziua de azi și de mâine”), creștin-națională cu caracter evident anticomunist. Aparea în 1964 la Madrid avându-l redactor-șef pe Horia Stamatu. Mai trebuiesc amintite, ca publicații importante, „Semne. Revistă de gândire, artă și literatură”, la Paris 1960- 1963, „Prodomos. Foaie de gând și apropiere creștină” la Freiburg im

Breisgau, „Mele. Carta Internacional de Poesia”, fermecătoare revistă editată de Ștefan Baciuc în Honolulu, ca și revista „Dialog” fondată în 1977 de Cercul democrat al românilor din Germania, sau valoroasa „Revistă a Scriitorilor Români” apărută la München (1962-1990), organ al Societății Academice Române; și nu pot fi trecute sub tăcere nici „Ethos”, „Ființa Românească”, „Agora”, „Drum”, „Lupta” ș.a.

2. Lupta cu derapajele rațiunii

Evenimentele și situațiile pe care umanitatea veacului XX a fost silită să le traverseze, prin complexitatea lor, întunecă – dacă nu chiar – blochează, în mare parte, puterea de analiză, înțelegere și reflecție asupra lor. Structura esențială a valorilor lumii de până nu demult suportase o devastatoare disoluție. După al doilea război mondial lumea căpătase un cu totul alt chip, necunoscut și – în parte – *de-necuprins* într-o normalitate a înțelegerii, pentru că, evident, se situase undeva dincolo de tot ceea ce până atunci se crezuse că ar aparține *Omenescului*. Veacul XX adusese în imensele lui prim-planuri acel „ceva” pe care Hannah Arendt, de pildă, îl va fi identificat drept „incompatibilitatea iritantă dintre puterea reală a omului modern (mai mare decât oricând înainte, atât de mare, încât omul ar putea pune sub semnul întrebării însăși existența propriului său univers) și neputința oamenilor moderni de a trăi într-o lume pe care propria lor putere a stabilit-o și de a înțelege semnificația acestei lumi” (Arendt 2006: 8).

Ca și Cehia, Ungaria, Polonia, țări căzute sub ocupația sovietică, și România fusese practic evacuată cu totul în afara civilizației europene, modul în care se instrumentaseră aceste devastatoare demersuri (ca și abominabilele efecte asupra popoarelor din răsăritul Europei) trecea cu totul neobservat pentru inteligența Occidentală. Ba mai mult – așa cum atent observa Tony Judt – *rusofilia intelectualității franceze* atingea apogeul tocmai „în perioadele de maximă cruzime a regimului: 1935-1939 și 1944-1956. Scriitorii, profesorii, artiștii, învățătorii și jurnaliștii îl admirau adesea pe Stalin, nu în ciuda greșelilor sale, ci din cauza lor. Persoana și cultul său erau mai seducătoare când ucidea oameni la scară industrială sau când procesele-spectacol dezvăluiau fațeta teatral-macabră a comunismului sovietic. (...) Păcatul fatal al fascismului fusese legat de obiectivele sale specifice. Țelurile comunismului, însă, erau impecabil de universale și transcendente.” (Judt 2008: 204).

Dar, surprinzător, mărturiile precum și acuzele la adresa comunismului nu mai păstrau demult aspectul de noutate absolută. Potrivit unui studiu întocmit de Pierre Rigoulot intitulat *Imaginea lagărelor sovietice în Franța: un revelator al totalitarismului*, se putea vorbi deja despre o elocventă istorie încă din anul 1928 prin cartea scrisă de Raymond Duguet *O ocnă în Rusia roșie: Solovki, insulă a foamei, a supliciilor și a morții*. Era adus în discuție unul dintre primele lagăre, situat în regiunea Mării Albe. În același an fuseseră publicate și memoriile lui Iuri Bezsonov (intitulate *Cele 26 de închisori ale mele și evadarea mea de pe Solovki*) alături de care se mai puteau adăuga mențiunile asupra lagărelor și a represiunii din URSS dintr-un raport redactat în 1932 de Rafael Abramovici, reprezentant al menșevicilor pe lângă Internaționala Socialistă. Și cunoscutul prieten al lui Panait Istrati, Boris Suvarin, publicase în 1935 volumul *Stalin* și în 1936 un *Bilanț al terorii*, iar André Gide în acea notorie *Întoarcere din URSS* (1936), precum și în

Retușurile publicate în anul următor evocase, cât se poate de limpede și semnificativ, miile de deportări. Pe o asemenea listă mai puteau fi incluși Ivan Solonievici (cu *Sârma ghimpată roșie*), Anton Ciliga (cu *Țara mării minciuni*). Toate acestea la un loc erau cât se poate de elocvente și convingătoare cu privire la imaginea concentraționară a Uniunii Sovietice, la caracterul inuman al condițiilor viață, de muncă, de hrană și igienă, la represivitatea îndreptată împotriva unor întregi grupuri sociale și nu a unor indivizi considerați vinovați de ceva anume.

Franța însă continua să refuze perceperea esenței reale a regimului comunist. Când se va vorbi despre un număr de 16 milioane de bărbați și femei deținuți în lagăre, comuniștii francezi vor nega această realitate. Netulburat, Sartre nu va conțeni să susțină că URSS se află în tabăra progresului și a păcii afirmând – împotriva oricăror evidențe că „lagărele nu sunt parte integrantă a esenței sale. Ele sunt poate o necesitate, dar o necesitate provizorie.” (Rigoulot 2008: 578).

Acesta va fi și argumentul pe care-l vor îmbrățișa comuniștii francezi chiar și peste zece ani când apărea *O zi din viața lui Ivan Denisovici*. Comparând lagărele sovietice cu cele naziste, Soljenițin era cât se poate de explicit: „Asta era mașina de ucis. Ca să facem camere de gazare, nu aveam gaz”. Ideea că lagărele sovietice nu se deosebesc cu nimic de cele naziste (și că ele revelau din plin o aceeași natură totalitară între cele două sisteme), conchide Pierre Rigoulot, „a avut nevoie de 50 de ani pentru a se impune și, încă, nu în chip unanim.” (Rigoulot 2008: 581).

3. Contextul ideatic

În acest context, „naivitatea” intelectualilor noștri care tocmai reușiseră să evadeze din raiul *fericirii comuniste* era de-a dreptul frapantă: *Europa nu-și dă seama că i s-a amputat o parte din propriul trup?* – se întreba stupefiat exilatul Mircea Eliade în 1952. (Judt 2008: 193). Cât se poate de limpede răspunsul era nu! Pentru Franța, politica lumii nu reușea să fie gândită altfel decât prin prisma foarte îngustă a mult mai vechilor sale obsesii. Înțelegând lucrurile, cu toate implicațiile lor adiacente, istoricul Tony Judt citează – spre edificare – memorabilele și ironicele cuvinte ale lui Arthur Koestler, potrivit căruia intelectualii Parisului de după război („fluturașii din Saint Germain des Prés”), nu făceau decât să tragă cu ochiul „la destrăbălarea Istoriei”. Potrivit cu o astfel de *înțelegere* a lucrurilor – configurând o veritabilă paradigmă – inteligența franceză nu numai că se aventura în a face apologia violenței și brutalităților bolșevismului sovietic, dar nu se va sfi să emită afirmații de-a dreptul năucitoare. Iată-l, de pildă, pe Paul Éluard în 1948 într-o penibilă *confesiune* adresată bucureștenilor – la momentul acela – edificați cu supra-măsură privind *binefacerile* comunismului: „Vin dintr-o țară în care nimeni nu mai râde, nimeni nu mai cântă. Franța e în umbră. Voi, însă, ați descoperit strălucirea Fericirii”. (Ungureanu: 2006: 201).

Inevitabil, am rememorat cele de mai sus încercând o trecere în revistă a configurației cu totul speciale, ca *mediu cultural*, a publicațiilor literare înființate de conaționalii noștri pe mai toate meridianele exilului românesc. Menționând că în paginile acestora întâlnim frecvent semnăturile unor Eliade, Uscătescu, Horia Stamatu, Mircea Popescu, Monica Lovinescu, Virgil Ierunca, Ștefan Baciu, Vintilă Horia, George Ciorănescu, Grigore Gugler, Antoaneta Bodisco, Yvonne Rossignon, Ion Dumitru și din perspectiva istorico-literară reamintind cât de importante erau

pentru aceștia identitatea națională, culturală și religioasă, ocuparea unor poziții opuse față de constrângerile ideologice din patrie și câștigarea unor puncte de vedere proprii în condiții de libertate, nu vrem să se piardă din vedere faptul că o multitudine din textele publicate vădesc și o vizibil-serioasă preocupare analitică ce se focalizează asupra aspectelor specifice totalitarismului, acesta considerat o apocalipsă spirituală ale cărei efecte determină o cumplită secătuire ontologică a adevărului în cultură. „Orice efort ontologic al înțelegerii creatoare, afirma George Uscătescu, a fost, în perioada proletcultului înlăturat, în numele unui nou pragmatism utilitarist, autonomia procesului estetic fiind considerată un lux. (...) Totul integrându-se în acel fenomen al timpului nostru, pe care Freud îl definea „das Unbehagen in der Kultur⁴”. (Uscătescu 1972). Uscătescu nu va uita să reamintească lupta dramatică și exemplară a lui Soljenitsin *împotriva politicii culturale și a birocrăției care o dirijează în Rusia*, ca și împotriva cenzurii în literatură, cenzură impusă de indivizi *cu totul analfabeți*; subliniind că la ora marilor răspunderi morale și artistice, *nu oricine poate fi Soljenitsin* și că nu oricine ar fi putut avea forța, înainte de toate morală și patetică, de a evoca dureroasa diatribă a lui Pușkin: *Ei știu să-și iubească numai morții*. Context în care revista nu uita să sublinieze semnificativ reîncorporarea abia post mortem în patrimoniul culturii din Republica Populară Română a unor Constantin Brâncuși sau George Enescu.

4. Concluzii

Aspecte de factură similară vom întâlni în absolut toate publicațiile exilului.

În paginile de mai sus am oferit numai câteva exemple pentru a demonstra că presa literară a exilului românesc a avut în permanență un caracter combativ. Axată fiind, în cea mai mare parte, pe un demers consecvent, ea încerca să determine o preservare a spiritualității și memoriei colective ca principale dimensiuni identitare. Această încercare, în paralel, se identifica și cu un efort de asigurare a continuității cu realizările mai importante din punct de vedere cultural din perioada interbelică, adică cu tot ceea ce procesul de aculturație totalitară dorea în mod deliberat și consecvent să distrugă. Faptul a presupus, inevitabil, acerbe confruntări cu ideologia stalinistă, transportând în întregime demersurile publicistice în sfera politicului.

⁴ George Uscătescu, cel care făcea aceste profunde considerații în revista „Destin”, nr. 24-25, în articolul intitulat Este posibilă întoarcerea sublinia în continuare: „opera de artă și de cultură posedă o semnificație proprie, o dimensiune a ei, ireductibilă la altceva. O dimensiune ontologică deosebită, mai profundă decât profilul ei fenomenologic înscris în ordinea comunicativității ei. Această dimensiune ontologică implică un conținut și o accepție a ei, ca valoare, ca forță noetică, care se deosebește, deși se completează, de pulsivitatea ei semantică și intercomunicativă. Aproximarea noastră de conținutul și semnificația operei de artă sau a operei literare, se realizează, cum mărturisea Merleau-Ponty, în „spiritul unei urgențe ce depășește orice fel de altă urgență”. În spiritul acestei urgențe, arta continuă a fi ceva mai mult, mai semnificativ, mai liber, decât un simplu muzeu imaginar, deschis canalelor marelui consum.”

Bibliografie

Arendt 2006: Hannah Arendt, *Originile totalitarismului*, traducere Ion Dur și Mircea Ivănescu, București, Editura Humanitas.

Dicționarul Comunismului, București, Editura Polirom, 2008.

Eliade 1973: Mircea Eliade, *Fragments d'un journal*, traduit du roumain par Luc Badesco, vol.I, Paris, Editions Gallimard, 1973.

Judt 2008: Tony Judt, *Epoca postbelică. O istorie a Europei de după 1945*, traducere Georgiana Perlea, postfață Mircea Mihăieș, Iași, Editura Polirom.

Levi 1989: Primo Levi, *Les Naufragés et les rescapés*, Paris, Editions Gallimard.

Rigoulot 2008: Pierre Rigoulot, *Imaginea lagărelor sovietice în Franța: un revelator al totalitarismului*, în volumul *O noapte atât de lungă. Apogeul regimurilor totalitare în Europa 1935-1953* (coordonator Stéphan Courtois), București, Editura Vreamea.

Tismăneanu 2007: Vladimir Tismăneanu, *Reinventarea Politicului. Europa Răsăriteană de la Stalin la Havel*, Iași, Editura Polirom.

Todorov 1999: Tzvetan Todorov, *Abuzurile Memoriei*, Timișoara, Editura Amarcord, 1999.

Ungureanu 2006: Traian Ungureanu, *Despre securitate. România țara lui „ca și cum”*, București, Editura Humanitas.

Uscătescu 1972: George Uscătescu, *Este posibilă întoarcerea*, „Destin”, caietul nr. 24-25.

Memory, Culture, Political & Identitary Significations in the Literary Press of the Romanian Exile

After the Soviet occupation, the communist regime started a powerful action to destroy the authentic Romanian culture. The result was an attempt to obliterate the Romanian identity. Our paper shows that in exile, editing different publications, many Romanian writers and journalists used press (including the literary one) to maintain memory and cultural identity. Thus, they promoted the Romanian spiritual values and the language as well.

*Universitatea „Spiru Haret”
BUCUREȘTI, ROMÂNIA*